

ВОЙНИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ В ИСТОРИОГРАФИЯТА НА БИВШАТА ЮГОСЛАВСКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ

Милен Михов

Войните в новата българска история представляват важна част от тематиката на македонската историография. Наложеният в края на четиридесетте години екстремистки исторически сепаратизъм представлява историята на “Македония и Македонците” като специфичност, доведена до степен на уникалност. Това разбиране за изключителност има за цел да представи “другото” като чуждо и враждебно. Митологизирането на “библейската” земя, принадлежаща на народа, носещ име с “хилядолетна” традиция, е корелат на античната представа на елините за обкръжаващия ги варварски свят. Представянето на историята като непрекъснат стремеж на съседите към завоюване на Македония създава своеобразен “обсаден” стереотип, който възприема и интерпретира всяко историческо събитие през призмата на външно-политическата заплаха.

Петте военни конфликта, в които участва България между 1885 г. и 1945 г., заемат различно място в конструкцията на “историята на македонския народ”. Ако сръбско-българската война е напълно игнорирана от вниманието на македонските историци, то Балканските и Първата световна война заемат централно място с последвалите поделби на Македония¹.

Най-голямо внимание се отделя на Втората световна война, вследствие на която се създава “македонската държавност”².

Балканските войни се разглеждат като преломен момент в историята на “македонския народ”. Историографията, създадена в Скопие, определя характеристика на Балканския съюз и Балканските войни като реализиране на колективните усилия на съседните държави за разпокъсването и завоюването на Македония.

В документите на Комунистическата партия през първите години на Федерална Македония се възпроизвеждат оценките на Ленин за Балканските войни. Пред Първия конгрес на КПМ Л. Колишевски изтъква, че въпреки интересите на балканските монархии Балканският съюз “обективно трябваше да даде своя принос за разкъсване на феодализма в Европейска Турция, за ликвидация на ония спирачки, които спираха икономическото развитие на Балканите”³.

Тезата за обективно прогресивните последици от Балканските войни е изоставена в следващите години и изключителният акцент се поставя върху “разпокъсването на националната цялост”.

“Най-трагичната последица от Балканските войни за македонския народ е загубата на неговата национална цялост. Раздробен, той остана да се бори против три поробителски режима, които с всякакви средства се трудели да я обезсилят неговата национална самобитност”⁴.

Оценките за трагичните последици, сполетели македонския народ в трите части на Македония, е основополагаща в македонската историография. Първата подялба на Македония прекъсвала процеса на национално възраждане и създаване на национална държава, който и до днес оставал незавършен. Политическият прагматизъм от подобна националистическа теза е поддържането на открит въпроса за правата на македонските малцинства в съседните държави и вътрешната консолидация в рамките на югославското единство.

Географското разпокъсване се интерпретира като социално, икономическо и културно разделение, което води до забавяне развитието на македонския народ⁵. Общата еволюция на македонската историография води до изоставяне на тезата за “закъснялата” нация и налагането на представата за “стандартните” общобалкански характеристики при формирането на македонската нация. В този смисъл последиците от Балканските войни са едновременно определени като трагедия, но и като катарзис за македонския народ⁶.

Тезата за завоевателния характер на българското участие във войните трябва да опровергае “твърденията” на българската историография за освободителната мисия на България. “Българската окупация” демонстрирала агресивните цели на войната. Тя се определя като продължение на “българската пропаганда”, имаща за цел с “желязо и огън” да преследва денационализацията на Македония⁷.

В македонската историография много рядко се обръща внимание на мястото на войната в плановете на ВМОРО, което е лесно обяснимо с възприетата романтична теза за самостоятелното освобождаване на народа. Проблемът се засяга частично във връзка с Илинденско-Преображенското въстание и се обяснява със слабостите на ръководителите на революционното движение, които се обърнали за помощ от европейските сили и България.

“От друга страна, този повик на Организацията показал и нейната погрешна концепция, както и тактиката на ръководството на въстанието, което не вярвало в силата на народното въстание и неговия краен изход. В предизвикването на война между България и Турция и в интервенцията на Великите европейски сили тя виждала възможността за осъществяването на целите на въстаналия народ.”⁸

Участието на българите от Македония в Балканските войни е подчинено на формулата за завоевателната война, в която “македонците” са обект на голямата политика. Упорито се отстоява твърдението за еднаквото отношение на македонското население към армиите на балканските страни и следователно участие на македонските бежанци и местното население на българска страна не можело да се определи като белег за политическа и национална ориентация. “Незнаещият” народ в началото на Първата балканска война изразил “своята радост и готовност да участва в борбите”, но на “македонския народ не му били познати тайните завоевателни планове на сръбските, българските и гръцки съюзници”. Народните маси вярвали, че с изгонването на османските поробители бъдещето им ще се подобри..., че техните съседи и братя ще им помогнат в извоюването на своята свобода”⁹.

Масовото присъединяване на македонските българи в армията, опълчението и партизанските отряди е обяснено с незнанието и заблудата на народа, което е поредното възкресяване на теорията за аморфната маса.

“Българската държава грубо манипулирала с освободителните стремежи на македонския народ. В името на освобождението тя със своята пропаганда привлякла или мобилизирала 15 670 войници от Македония”¹⁰.

Проблемът с пълното отсъствие на “македонски национален субект” по време на Балканските войни е “решен” чрез митологизира-

нето на Я. Сандански и неговото скромно участие във военните действия. Наивно и романтично неговият отряд е определен като самостоятелна македонска войска, имаща принос в колективните действия на съюзниците при освобождаването на Солун. Самото влизане на четниците на Я. Сандански в града в състава на предните части на Седма Рилска дивизия, чиито победи са причината за капитулацията на турския гарнизон, се представя като значим и символичен акт¹¹.

Втората балканска война се разглежда като продължение на завоевателната политика на българската държава. България е най-големият противник и виновник за началото на военните действия, довели до подялбата на Македония. Дори и в последните години е в употреба типичният от времето на Югославия негативизъм към България. Той намира израз в морализиращи определения като в заслужаващия да бъде запомнен цитат – “хипнотизирани от своята суета и самолюбие, на 29 юни 1913 г. българските войски преминали в общо нападение срещу сръбските и гръцки войски”¹².

Избухването на Тиквешкото въстание в хода на войната влиза в противоречие с конструирания модел на македонската историография. Подобен е и въпросът с Охридското въстание. В претенциозно озаглавената, но твърде посредствена като съдържание “Военна история на Македония” двете въстания на българите срещу сръбската власт във Вардарска Македония са интерпретирани в духа на инфантилната представа за народа. В Тиквешко въстаниците били излъгани първо от сръбското командване, което обещавало временно управление, а след това и от “четите на ВМРО и българската страна”. Въпреки това се определя, че въстаниците имали “високо изразения македонския национален характер”. По време на Охридското въстание през септември 1913 г. населението отново било подведено от четите на организацията, които се оттеглили и оставили на народа единствено жертви, материални загуби и “омразата” на сръбската власт¹³.

Един от редките пробиви в оловния похлупак на комунистическата историография е документалният сборник за Тиквешкото въстание, издаден от Архива на Македония през 2001 г. Публикуваните документи са преобладаващо от български произход и недвусмислено представят българския характер на въстанието¹⁴.

Подписването на Букурещкия договор и краят на войната неизменно са определяни като реализиране на окончателното споразумение за подялбата на Македония. Договорът е взаимен баланс на интересите и е вследствие на поражението на България във войната, но по същество всички държави постигат в по-голяма или по-малка степен своите антимакедонски амбиции¹⁵.

Македонската историография поддържа един своеобразен ретроспективен ревизионизъм към Букурещкия договор. Постигнатото в румънската столица споразумение имало само “прелиминарен” характер и като такова “не представлявал и не можел да представлява трайно решение за осигуряването на мира на Балканите”. Като се влага в понятието македонски въпрос създаването на македонска национална държава, се изтъква, че договорът породил искания за ревизия още по време на мирната конференция. Тези претенции идвали от българска страна, но били насочени към създаването на Велика България. Влизането на България в Първата световна война и подписването на съюзните договори с Германия и Австро-Унгария довели до “формално анулиране на Букурещкия договор като международно правен документ”¹⁶.

Тезата за международно правната нищожност на резултатите от Балканските войни е проблем не само на историографска интерпретация, но и на политически дискусии, в които историците с партийни билети вземат активно участие¹⁷.

В историческата книжнина, отпечатана край Вардар, Първата световна война се интерпретира в тясна връзка с Балканските войни и по своята същност представлява антитеза на войните за национално обединение. Българската “експанзия” не се различавала по същество от политиката на Гърция и Сърбия, но донесла огромни страдания на македонското население и превърнала страната в поле на разорителни бойни действия. Навлизането на българските войски и създаването на Солунския фронт е следващата подялба на Македония, която била поставена под различна окупация. “Българската окупация” е наложена във Вардарската, а Антантата окупирала Егейската част¹⁸.

Активната роля на ВМРО в подготовката на войната и действията на нейните чети във Вардарска Македония намират своето обяснение в рамките на тезата за “великобългарския върховизъм”. Т. Алек-

сандров е квалифициран като “върховисти главатар” и ръководител на диверсионните действия в началото на войната¹⁹. Историографският дебат в последните години за ролята на легендарния водач на ВМРО засяга и проблема за българското участие в Първата световна война. Извънстоличният историк Димитър Галев прави предизвикателство към официалната историография с биографичната книга за Т. Александров. Отговорът на казионните историци е остро критичен и по същество повтаря наложените партийни клишета от времето на тритомната история на македонския народ²⁰. Огромният “грех” на автора е неговата теза за освободителния характер на Балканските войни и Първата световна война.

“Основната характеристика, на която е подчинена книгата на Д. Галев, е неговият възглед, че Балканските войни и Първата световна война били освободителни. Подялбата и окупацията на Македония се разглежда от български, а не от македонски аспект. Според него Македония била окупирана от сърби и гърци, докато от Българите се борели за нейното освобождение. Освен окупацията на Вардарска и Егейска Македония Галев не споменава, че пиринският дял също така бил окупиране от страна на България”²¹.

Прогонването на сръбската власт от Вардарска Македония е представено като налагане на “българска окупация”. В македонската историография терминът окупация²² е широко използван и винаги натоварен с негативно съдържание. Той постоянно се отнася към митологизираната представа за неделимата и устойчива цялост на територията и народа независимо от политическите граници и държавите. Окупацията в двете части на поделената в хода на Първата световна война Македония по същество не се различавала. Между режима на Антантата в Южна и българския в Северна Македония нямало разлика въпреки опитите на българските власти “да създават впечатление за еднакво третиране на Македония и България, което било само привидно”. Тежките последици за българската страна от продължителните военни действия, огромните жертви, материални разходи и разрушенията са представяни като изключително и специфично положение на македонския народ, което породило масовото недоволство, намерило израз в антивоенното движение и войнишките бунтове на фронта²³.

“Субектите” на македонското национално движение по време на войната поставят пред Великите сили и европейското обществено мнение исканията за самоопределение като израз на приемствеността в борбата за собствена национална държава.

“Именно дългогодишната борба за разрушаването на султанския абсолютистки режим, както и против националистическите пропаганди на съседните държави ясно го разграничили македонския народ като самостоятелен народ. Това още повече достига своя израз в годините на войните 1912–1913 г. и 1914–1918 г.”²⁴

Сред факторите на македонското национално движение са поставени наследниците на левицата във вътрешната организация. Дейността на Временното представителство на бившата ВМОРО се представя като защита на македонската самостоятелност. Димо Хаджидимов и бившите съратници на Я. Сандански, между които преобладаващата част произлизат от пределите на Княжество България, са прогласени за “непримирими борци срещу великобългарския, великогръцкия и великосръбския върховизъм и национализъм”. Възкресеният след трагичния край на Първата световна война политически сепаратизъм намира в македонската историография място на необходимото свързващо звено във веригата на националната приемственост²⁵.

Периодът след Балканските и Първата световна война се разглежда като най-тежкия в развитието на македонския народ. Търси се обяснение както в “субективни”, така и в “обективни” фактори. В случая “народът” замества марксистко-ленинското разбиране за работническата класа като съзнателен творец на историята. Историческите недостатъци на съзнателния фактор са една от основните причини за трагизма на историческото битие. През годините на “преродбата” поради дейността на чуждите пропаганди македонският народ не “успял да развие своя македонска образователна система на македонски език, с македонска образователна програма по история, география, литература и т. н.” Поражението на “македонското национално-революционно движение и на македонската национална идея” след Илинденското въстание, и особено в годините на войните 1912–1918 г., или “с една дума незавършеният процес на конституиране на македонския национален индивидуалитет, има силно влияние върху цялостното положение, в което се намирал македонският народ”.

Сред обективните причини се посочват поредица от фактори като прекъснатите контакти между отделните части на Македония и на македонската емиграция, политиката на денационализация и асимилация на държавите завоевателки, прекъсване на досега на младите генерации с духовното богатство на македонския народ, превръщане на македонското движение в инструмент на чужди национални интереси и разпуцане на ВМРО и ВМРО (Об.), които въпреки различията покривали цялата територия и обединявали целия македонски народ. С тяхното разтуряне се слага край на съществуването на единен “политически субект” за трите дяла на Македония, вследствие от което настъпват процеси на дезинтегриране на македонския народ²⁶.

Този процес на обвързване с политическите системи на държавите води до загуба на “македонската национална и политическа индивидуалност”. Примерът е ВМРО (Об) в България, която от общо македонска организация с течението на времето, “по своите белези и начин на размишление все повече придобивала български характер”. През същия този период, когато “класическите структури на македонското националноосвободително движение губели своята национална ориентация, македонското национално съзнание във всичките три дяла на Македония все повече се превръщало в критична маса, която приела идеята за единството на македонския национален простор, за специфичността на македонския национален интерес и в крайна сметка на македонския национален индивидуалитет. Най-големият фактор за запазване на македонския патриотизъм е името Македония, делото на Г. Делчев, историята на ВМОРО, Илинденското въстание и Крушевската република.

От това правило се прави изключение за Вардарска Македония в Кралство Югославия²⁷. Представената картина за съхраняването на историческата традиция от “истинските македонци” в Югославия има за цел създаването на обществени и политически модели. Тя формира съзнание за “вярност” към традициите и историята на Македония за разлика от “погърчилите” се и “побългарени” македонци, а в политически смисъл служи като мотивация на претенциите за обединителната роля на Вардарска Македония. Създадена във времето на комунистическа Югославия, идеята “Скопие – Пиемонт на Македония” се възпроизвежда в посткомунистическа Македония. За това благо-

приятна хранителна среда създават поредицата политически и етнически конфликти в страната.

Най-голямо внимание македонската историография отделя на проблемите, свързани с историята на Втората световна война. Значението на въпроса се определя от търсената историческа легитимност, която се свързва с антифашистката съпротива и “националноосвободителната борба”. Организираната висока продуктивност на историците в Скопие не намалява и след разпадането на федерацията. До края на XX век във Вардарска Македония са отпечатани, без да се отчитат публикациите в научната периодика, над 450 издания с обем, надхвърлящ 150 000 страници, което се равнява на приблизително 250 страници месечна норма на публикациите по темата²⁸.

Войната на Балканите и разпадането на Югославия през 1941 г. са поредният кръг от “македонската” спирала на разделения, окупации и войни. Въпреки нюансите в интерпретацията през различните години се запазва по същество югославската гледна точка, канонизирана лично от Л. Колишевски. Основните моменти на българската политика след налагането на “окупацията” в Македония се състояли в привличане в своя подкрепа на колаборационистки елементи, терор, плячкосване и прогонване на сръбското население, изолация на македонците от останалите народи на Югославия, разгаряне на шовинистична омраза към гръцкия и албанския народ, формиране на “михайловистки чети” в Егейска и Западна Македония, за да се създадат условия за присъединяване на тези области, “фашизация” на македонския народ и най-грубо национално и социално потисничество и асимилация²⁹.

Политико-партийната присъда на Методи Шаторов, произнесена на Първия конгрес на КПМ през 1948 г., се основава на обвиненията за саботиране на комунистическата “парола” за защита на Югославия от немската агресия и фактическо колабориране с българската власт в Македония³⁰.

Историографското разработване на проблема за поредната поделба на Македония става в тритомната история на македонския народ. Половината от съдържанието на трите тома е посветена на НОБ в трите дяла на Македония³¹. Нападението и разделянето на Югославия се разглеждат като непосредствено свързани с планове на Германия за нападение над Съветския съюз и това отчетливо се

разкрива в официозната историческа книжнина. Хитлер търси решаване на югославския въпрос, отчитайки интересите на своите съюзници, в това число и България. Оттук българската роля във войната на Балканите през пролетта на 1941 г. е поставена в услуга на германските планове и по същество е насочена срещу интересите на Съветския съюз³².

В разгара на студената война между България и Югославия написаното от генерала-историк М. Апостолски³³ представлява кодификация на историческите оценки за българската власт в Македония по време на Втората световна война. Тя е “едностранен насилнически диктат на германо-италианския фашистки агресор и техните трабанти (сателити – б. М. М.)”, донесъл на Македония “насилствена подялба, непоносим фашистки ярем, най-безогледно национално угнетяване и стопанско ограбване”³⁴. Академикът с офицерски пагони като жив участник в събитията става признат изследовател на историята на Втората световна война и неговите публикации са подкрепени с непоклатимия авторитет на политическата власт. Текстовете за окупацията в различни публикации имат почти еднакво съдържание и следват кодифицираната парадигма от началото на шестдесетте години³⁵. С поредната подялба на Македония и последвалата фашистка окупация било поставено под въпрос самото съществуване на “нацията”³⁶.

В публикувания през 2003 г. том пети от История на македонския народ се възпроизвеждат утвърдените клишета за българската окупация като “безогледен грабеж” на стопанските богатства, поголовно унищожение на културните и исторически паметници и книги, преди всичко на сръбски език. В първата част, озаглавена “Вардарският дял на Македония във Втората световна война”, окупацията вече не се интерпретира като “фашистка”, а като националистическа. Основната цел на българската политика е чрез противопоставяне на македонизма да се осъществи “българизация” на македонското население, “асимиляция” на македонския народ под пропагандната теза за неговото “освобождение”³⁷. Отпадането на политическата определеност с пейоративната форма “фашистка” е заменено със засилен етнонационален негативизъм. Окупацията вече не е “българска и фашистка”, но продължава да бъде “българска и антимакедонска”.

Създаването през април 1941 г. на Българските акционни комитети, които издигат искането за присъединяване на Македония към България, се разглежда като инициатива на пристигнали от София “бивши политически емигранти”. Тя предизвикала активизация на “великобългарските” кръгове в Скопие с цел да се представи начинанието като народно желание и да се изгъкне българският характер на населението. Възникването на комитети в Егейска и Западна Македония, намиращи се под италианско управление, се споменава частично, защото трудно могат да бъдат обяснени като инспирирани от България³⁸. Открито демонстрираният български национален характер на комитетите е претопен в общата рубрика “колаборационистки и профашистки организации”³⁹.

Правният статут на Вардарска Македония по време на войната се разглежда, като, от една страна, се отчита стремежът на София за унификация на режима с положението в старите територии на царството, а от друга, се изгква ограниченият български суверенитет, изразяващо се в правото на Германия да експлоатира природните богатства в българската зона. България представляла окупацията на Македония като разширяване на националните територии и за тази цел с един “декрет извършила промяна на националността – от македонска в българска”⁴⁰. Автоматичното получаване на българско гражданство на югославските граждани в Македония от старото екзархийско население е определена като подмяна на националността, въпреки че в Югославия никога до 1941 г. не е признавана македонската нация.

Създадената окупационна система се основавала на административно-полицейската власт, просветната дейност, на политическите, спортните и обществените организации. Преобладаваща роля в назначаването на административния и полицейския апарат била дадена на кадрите, доведени от България, което било показателно за недоверието на българските власти към местното население. При формирането на администрацията властите се срещнали с “ясно изразено македонско съзнание” и това било причина “македонците” да получават назначения в старите предели на царството⁴¹. Навлизането на българските войски и създаването на българската администрация се представя като “експанзия” в чужда етническа територия, довела до сблъсък

между “иллюзиите” на българите и реалността. На темата са посветени специални изследвания, които търсят доказателства за съществуването на ясно изразено македонско национално съзнание в българските полицейски документи⁴².

Широката образователна и просветна дейност на българската администрация се разглежда в македонската историография като пропагандна дейност в отговор на македонската национална идентичност.

“Училищната система на българската окупаторска власт в Македония представлява рафиниран дял от пропагандата и агресията на България за провеждане на окупаторския режим в Македония”.

Политиката на денационализация се провеждала чрез “идеологическа агресия над населението”, осъществявана чрез различни форми на културна дейност, пропагандни мероприятия и насаждане на омраза към “югославските народи”⁴³.

Македонската историография отделя внимание на историята като средство на “българската асимилаторска политика”. Така например Дирекцията за национална пропаганда имала задачата да ангажира голям брой научни институти в България, “които пред обществото трябвало да докажат, че Македония е българска земя, Македонците са Българи”. Провеждат се поредица тържества, свързани с исторически събития, устройват се посещения на делегации от старите предели на царството и се развива “пропаганда” чрез радиото и печата “с цел в съзнанието на македонския народ да се насади мисълта за непрекъснатата обща история и единна борба”.

“За тази цел се фалшифицирали поредици от моменти от общата борба в миналото против Османската империя, представяйки я националноосвободителната борба на македонския народ като борба на българския народ”⁴⁴.

В това отношение българските политически и обществени организации по време на войната са обект на специален интерес⁴⁵. Предмет на изследване са най-разнообразни по своята политическа характеристика и структура организации, без да се прави разлика между казионните структури на монархическия режим, патриотичните и благотворителните организации и отделните течения на българското националноосвободително движение. Те са обединени под общото определение “партии и организации с фашистка определеност, които твърдо стоят

на възгледа, че в Македония живеят само българи”. Възникването на всички български политически и обществени партии и организации в Македония по времето на Втората световна война се представя като следствие на държавната политика. Разтурването им и преследването на техните членове след септември 1944 г. е представено като “разформироване и оттегляне от територията на Македония” вследствие на “капитулацията” на България⁴⁶.

Политиката на българските правителства била насочена към “интегрирането на Македония”. Наложеният режим бил “фактическа анексия” с цел да се осигури изгодна позиция при бъдещата подялба на Македония⁴⁷.

При реализирането на тази цел българското управление използвало система от стопански и социални мерки. Едно от първите действия в тази посока било провеждането на аграрна реформа. Всъщност аграрните промени довеждат до връщането на селяните на отнетата от югославската държава в полза на сръбските колонисти земя. Блестящ пример за инерционен югославски конформизъм по темата е изследването на В. Ачковска. Следвайки политиката на Санстефанска България, българските власти обявили всички “македонци” за българи и водели “националистическа” политика срещу малцинствата. С изселването на 35 000 души от “сръбското население”, т.е. сръбските колонисти, настанени във Вардарска Македония в периода между двете войни, българската власт искала да заеме ролята на защитник на “македонците”.

Авторката подробно описва изработването на наредбата и процедурата на оземляване, предвиждащи разпределението на земята да се извършва от създадени за целта общински комисии. Дискриминационният характер на реформите се доказвал от факта, че право на оземляване имали само лица от “българско народностно потекло и български поданици”. На практика това означава, че всъщност всички “македонци” могат да получат земя, тъй като са “обявени” за българи от властта. Представените в изложението факти влизат в противоречие с направените изводи. В заключението се цитира комунистическият функционер Мито Хадживасилев от 1945 г., според който целите на аграрната реформа са същите както по времето на Кралска Югославия. Те пораждали противоречия в македонското село между

“сърбоманите и българофилите”. Изводът на Ачковска е повторение на обясненията на македонските комунисти, които след края на Втората световна война трябва да оправдават натрапеното от Белград повторно връщане на сръбските колонисти.

“Аграрната политика на българския режим в Македония в тия рамки и ... “оземляването” не произхожда от екзистенциалните потребности на македонския селянин, а от собствените политически цели на денационализацията и асимилацията на македонския народ”⁴⁸.

Окупационният и националистически характер на българското управление се мотивира с отношението към малцинствата – в случая с аграрната реформа със сръбските колонисти, разглеждани като сръбско етническо малцинство⁴⁹. Антисемитското законодателство и депортирането на евреите е вторият аргумент в тази посока. “Историческата” защита на евреите се аргументира с цитати от Л. Колишевски и другите комунистически дейци като исторически истини, неподлежащи на съмнение. Съдбата на евреите доказвала фашисткия и пропаганден характер на българското управление⁵⁰.

В македонската историография политиката на стопански и социални протекции на македонското население в условията на военновременното положение е определена като фиктивна. Зад нея се криела фактичката експлоатация и ограбване на природните богатства. Въвеждането на лева за платежно средство, купонната система и другите мерки за регулиране на производството и изхранването на населението се представят като изключителен стопански режим, без да се отчита обстоятелството, че те са общовалидни за цялата държава⁵¹.

Хегемонията на комунистическата догма за Втората световна война и българското управление на част от Македония е нарушена през последните години от един автор, който се отличава с концептуалните си публикации, влизаци в драстичен конфликт с утвърдената историографска парадигма. Стоян Киселиновски, авторитетен изследовател от Института за национална история (ИНИ), публикува през 2000 г. монография, посветена на етническите промени в Македония в периода 1913 г. – 1995 г. Авторът изхожда от тезата, че:

“В Македония в периода на Втората световна война заедно с германския и италианския фактор присъстваха и действаха четири исторически антагонистични детерминизми (гръцкият, българският,

сръбският и македонският), които живо бяха заинтересовани в чия полза ще се реши македонският национален въпрос”.

Разграничавайки “българския” от “македонския” фактор, което е фундамент на македонската историография, Киселиновски за първи път в историческата книжнина на посткомунистическата югославска република дава положителна оценка на българската политика в Македония. Като предизвикателство на духовен реформатор, хвърлено към първосвещениците на ортодоксалния македонизъм, са думите:

“Българският фактор, държавно организиран и военно присъстващ в Македония, със своята политика (освобождаването на македонските затворници, защита на македонското население от гръцките и сръбски национално-шовинистични формации, раздаване на безплатна храна) успя да го привлече македонското население. България се стремеше по-бързо да ги интегрира анексираните територии и по възможност да възвърне довоенното етническо положение в Егейска Македония и Западна Тракия, което било единодушно поддържано от страна на Македонците и Българите”⁵².

Взаимоотношенията между “българския” и “македонския” фактор в неговите две течения са нюансирани и подчинени на политическите перспективи за решаването на македонския въпрос. Те са тясно обвързани и с останалите заинтересовани сили в битката за Македония.

“Българският фактор беше *антисръбски, антигръцки и антиалбански* настроен. *Българският фактор* беше *приятелски* разположен в отношение на *македонското движение* (ВМРО), а *неприятелски* в отношение на македонското национално движение (особено към минималистично, просръбски ориентираните)”⁵³.

Обективизмът на С. Киселиновски намира израз и в разглеждането на Добруджанския и Тракийския въпрос в политиката на България. Приведените факти и направените обобщения представят българската политика като следствие от претърпените поражения и загубените етнически територии, определящи справедливия характер на българската външна политика.

Интерпретацията на “българската окупация” е основен конструктивен елемент в македонската историография. С него е свързана темата за “Народноосвободителната борба” (НОБ), която е исторически

източник на легитимност за “македонската държавност”. Историческите изследвания за съпротивата на “македонския народ” срещу “чуждата окупация” имат характер на политическа и държавно-правна аргументация.

Борбата, довела до освобождението, трябва да има своето героично начало и ако такова липсва, то трябва да бъде намерено. “Измислянето” на въстанието намира в убийството на постовия полицай в Прилеп на 11 октомври 1941 г. удобния повод да се постави началото на борбата за национално освобождение. Осъществено от просръбските комунистически функционери, събитието е обявено след войната за историческо и става официален национален празник. През 1945 г. новият комунистически губернатор на Македония Л. Колишевски организира в навечерието на парламентарните избори пропагандно честване в Скопие на “деня на народното въстание”. За случая край Вардар пристига Тито, който в своята реч пред събраното множество възхвалява “масовата въоръжена борба на македонския народ”. Новият празник е призван да измести от официалния пантеон Илинден и спомена за революционното движение от края на XIX век⁵⁴. През 1946 г. пренасянето на останките на Г. Делчев от София в Скопие е организирано така, че да съвпадне с честванията на 11 октомври⁵⁵. Пет години след идването на комунистите в Югославия 2 август е изключен от държавния празничен календар. Празниците за 11 октомври, деня на началото на НОБ, са протоколно организирани и пряко свързани с отбелязването на 13 ноември, деня на “освобождението” на Скопие⁵⁶.

Фиксираните в политическата символика събития придобиват значението на “начало” и “край” на “народноосвободителната борба на македонския народ”, резултатът от която е една полуавтономна Македония в рамките на комунистическа Югославия. Политическото измерение на темата довежда до създаването на огромна историческа книжнина, която по своята историографска характеристика е комунистическа, проюгославска, догматична и консервативна дори след настъпилите промени през 1991 г.

Изградената историографска картина представя развитиата на събитията в една последователност, започнала с “народно въстание”, прераснало в “народноосвободителна борба”, която преминава в “народноосвободителна антифашистка война и революция”⁵⁷. Дейст-

вията на югославските партизани в Македония придобиват характер на самостоятелна национална съпротива срещу българската власт – “като самостоятелна освободителна война на македонския народ, всъщност ... “регулярна война” под командването на генерала М. Апостолски”⁵⁸.

Тезата за “народноосвободителната война” се основава на тезата за изначалното съществуване и неизменната същност на “македонския народ”. Той се интерпретира като признат субект в международните отношения, носител на държавен суверенитет и произтичащите от това права върху заетата от окупатора територия. “Македонският народ” влиза в “антихитлеристката коалиция през Втората световна война” като равноправен фактор, защото е подготвен от своите водачи в периода между двете световни войни. Именно тези “активисти” стават ръководители на въоръжената борба в трите дяла на Македония през годините на Втората световна война⁵⁹. “Влизането” в коалицията на победителките във войната се свързва с “началото” на народната борба и заема устойчиво място в политическата доктрина на посткомунистическата република.

По повод 50-годишнината от края на войната президентът на републиката К. Глигоров заявява:

“За времето на Втората световна война Македония имаше 100 000 армия и 24 000 души дадоха своя живот в тая война. Нито един съюзнически войник не умря на нашата територия, което показва, че ние се освободихме самите себи си”⁶⁰.

Десет години по-късно премиерът на републиката Владо Бучковски повтаря тезата за огромния брой жертви, с които се измерва приносът на Македония в борбата срещу фашизма. Министър-председателят на коалиционното правителство, дошло на власт след подписването на Охридското споразумение, вижда целта на въоръжената борба в създаването на “свободна, демократична, самостоятелна Македония”. Реализирането на тези идеали, кодифицирани с решенията на Антифашисткото събрание за народно освобождение на Македония (АСНОМ) през 1944 г., в днешната бивша югославска република имали своя общ корен с Европейската общност.

“Темелите на македонската държава са идентични с основите, на които днес се развива Европейският съюз – антифашистката идея.

От тук не би трябвало да звучи нескромно, ако кажем, че Македония природно и исторически принадлежи на Съюза. Делегатите на АСНОМ почнаха да осъществяват вековната мечта самостойна македонска държава, днес на нас, на нашата генерация ѝ принадлежи тази чест, той процес успешно да го завършим чрез влизането на Македония в Европейския съюз”⁶¹.

Тезата за “участието” на македонския народ в антихитлеристката коалиция произтича от съпротивата, ръководена от югославските комунисти. Борбата срещу “българската фашистка окупация” се представя като комунистическа по форма, но националноосвободителна по своята същност. Историята на Комунистическата партия на Македония (КПМ), която се създава едва през 1943 г.⁶², се интерпретира като единствения самостоятелен субект, изразяващ приемствеността в борбите на македонския народ за национално освобождение. Устойчивостта на формулата “една партия – един народ” се проявява в историографски рецидиви от времето на комунистическия партиен монопол. Такъв пример е книгата на Велемир Брезоски, обнародвана от Института за национална история по повод годишнината на Илинденското въстание и 60 години от “основаването” на КПМ. В предговора, подготвен от редакцията на изданието, се изтъква приемствеността между Илинден 1903 г., решенията на АСНОМ и референдума от 8 септември 1991 г. Те са моменти от вековен път на “македонския народ”, “изпълнен с борби, неизвестност, страдания, поделби, многобройни жертви, падения и победи”. Редакцията на изданието ярко откроява в този исторически процес ролята на КПМ.

“Вървейки по пътя на Илинден, своето истинско величие и решителност македонският народ енергично го манифестира през годините на Втората световна война, когато под закрилата на КПЮ/КПМ се присъедини към членовете на антифашистката коалиция и в продължение на четиригодишна война показва решителност и храброст в борбата против национал-фашистките окупатори и в борбата за извоюване на своя национална държава, на своя втори Илинден”⁶³.

През последните години в посткомунистическата република се разгаря спор за ролята на Методи Шаторов в организирането на комунистическото движение в навечерието на Втората световна война и първите месеци от навлизането на българските войски в Македония.

Сблъсъкът е между догматичното течение и реформаторите в македонската историография и по същество засяга въпроса за носителите на македонската национална идея. Новото течение се противопоставя на утвърдената от Първия конгрес на КПМ оценка на М. Шаторов като “опортюнист и предател” на националните интереси на македонския народ в полза на националистическата политика на БРП (к.). Емисарят на Коминтерна във Вардарска Македония се представя като създател на самостоятелна “комунистическа партия на Македония” още през 1940 г. и радетел за независима македонска съветска държава в етническите граници на Македония⁶⁴.

Организираната от ИНИ научна конференция на тема “Методи Шаторов – Шарло и неговото време (1897–1944)” през ноември 2005 г. се превърна в публичен сблъсък между двете течения. Ортодоксалните консерватори, представени от Вера Вескович-Вангели, Вл. Иваноски, Орде Ивановски, А. Спасовски, Трайче Груевски и Л. Георгиевски-Льопша с впечатляваща твърдолинейност отстояваха възгледи от времето на Л. Колишевски. Обвиненията срещу Шаторов са, че като последния войник на БРП посещава София и се обявява за воденето на “социална”, а не за “национална” борба в Македония. За комунистическите истории, в годините на Втората световна война единствено югославските комунисти са носители на идеята за независима македонска държава в духа и традициите на Илинден и Крушовската република⁶⁵.

Мнозинството от участниците поддържаха тезата за приноса на М. Шаторов в македонската история като борец за национална държава на македонския народ и необходимостта от неговата историческа реабилитация. Показателен пример в това отношение е докладът на Симо Младеновски “Шарло и шарловизма”, в който нарицателното за “българофилство” понятие от времето на Колишевски “шарловизъм” е определено като автентичен “македонизъм”. В тези усилия е привлечен и единственият жив участник в събитията, бившият секретар на Покраинския комитет на комунистическата партия в Македония по времето на М. Шаторов Перо Ивановски – Тиквар⁶⁶.

Итъкването на легендарния комунистически конспиратор като македонски националист е несъвместимо с по същество югославската версия на историята на македонския народ. Съществуването на “кон-

курентен” носител на държавната идея е атакувано от консерваторите с традиционните обвинения в “българофилство и върховизъм” и защитавано от всички реформатори с аргументите за ясното “македонско съзнание” на Шаторов.

Отстраняването по заповед на Тито на члена на БРП (к) и бившия активист на ВМРО (Об) от ръководството на комунистическата съпротива във Вардарска Македония се обяснява със съперничеството на балканските комунистически партии. В резултат на сръбско-българската борба в комунистическото движение бил провален шансът за организирането на обща национална борба в границите на цяла Македония.

“Яко ръководена от идеологическия детерминизъм на Комунистическата партия, Народноосвободителната борба беше всъщност органично продължение на вековната борба на този народ за своето национално освобождение и единство. Със създадените отвън компилации в 1941 г., с отстраняването на секретаря на Покраинския комитет на Комунистическата партия в Македония Методи Шаторов – Шарло и с налагането на “югославската” линия за сепаратистка борба на Македонците в рамките на държавните граници – в съдбоносния исторически момент бяха погребани шансовете за единна антифашистка борба на целия етно-исторически простор и за обединението на разкъсания македонски народ”⁶⁷.

В македонската историография събитията през 1944 г. са представени като военна капитулация на България вследствие на победата на НОВ и създаването на Македонската държава. Напълно се игнорира участието на българската армия в операциите срещу германските войски, а нейните действия в Югославия били вследствие на даденото от Върховното командване на НОВ “съгласие”⁶⁸.

Историята на войните в македонската историография формира една представа за съдбата на Македония, която се развива в трагично повтаряща се спирала от кръвопролития, окупации и поделби. В тази спирала България е най-големият и опасен противник и “победата” над нея в последната война води до “раждането” на македонската държавност. Тезата за националноосвободителния характер на партизанското движение по време на Втората световна война се представя като своеобразен исторически край на цикличната трагичност в маке-

донската историја. С него борбата за национално ослободение преминава во етапа на националното обединение, во којто Скопие си припишува правото на обединителен центар за сите македонци.

БЕЛЕЖКИ

¹Виж по подробно библиографија по вџпроса во: Историографија на Македонија 1965–1975. Т. I, Ск., 1982, 79–91; Историографија на Македонија 1976–1980. Т. II, Ск., 1987, с. 77, 104 и сл.; Историографија на Македонија 1981–1985. Т. III, Ск., 1990, с. 85, 126–128; Историографија на Македонија 1986–1995. Т. IV, Ск., 1997, 115 (за Балканските војни), 116 (за Първата световна војна); **Абаџиев, Г.** Балканските војни и Македонија. Ск., 1958; **Битоски, Кр.** Положбата во Вардарска Македонија за времето на бугарската окупација (1915–1918) – ГИНИ, СК., 1960, № 1–2, 47–80; **Стојчев, В.** Воена историја на Македонија. Ск., 2000; Српски извори за историјата на македонскиот народ 1912–1914 г. Српски извори за општествено-политичката, економската и културно-просветната положба на Македонија по Балканските војни (од март 1912 до август 1914). Избор, редакција и коментар д-р Г. Тодоровски. Ск., 1979; Революционерните борби во Тиквешијата. Спомени и материјали. Кн. 1 и 2, Ск., 2001. **Битоски, Кр.** Положбата во Вардарска Македонија за времето на бугарската окупација (1915–1918) – ГИНИ, СК., 1960, № 1–2, 47–80.

²Подобро библиографија по вџпроса во: Историографија на Македонија 1965–1975. Т. I, Ск., 1982, 95–122; Историографија на Македонија 1976–1980. Т. II, Ск., 1987, 168–197; Историографија на Македонија 1981–1985. Т. III, Ск., 1990, с. 85, 126–128; Историографија на Македонија 1986–1995. Т. IV, Ск., 1997, 163–206; Извори за Ослободителната војна и револуцијата во Македонија 1941–1945 г. Том I, Документи за Комунистичката партија на Југославија и Комунистичката партија на Македонија 1941–1945 г. Кн. Прва. Документи на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија (6 април 1941–22 ноември 1942 г.). Избор и редакција акад. М. Апостолски и др. Ск., 1968 Извори за Ослободителната војна и револуцијата во Македонија 1941–1945 г. Том I, Документи за Комунистичката партија на Југославија и Комунистичката партија на Македонија 1941–1945 г. Кн. Втора. Документи на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија (25 ноември 1942 – 3 ноември 1943 г.). Избор и редакција акад. М. Апостолски и др. Ск., 1968; Извори за Ослободителната војна и револуцијата во Македонија 1941–1945 г. Том I, Кн. 3, Документи за Комунистичката партија на Југославија и Комунистичката партија на Македонија 1941–1945 г. Документи на Централниот комитет на Комунистичката партија на Македонија (1 ноември

1943 – 24 ноември 1942 г.). Избор и редакција акад. М. Апостолски и др. Ск., 1970; Извори за Ослободителната војна и револуцијата во Македонија 1941–1945 г. Том I, Кн. 4, Документи за Комунистичката партија на Југославија и Комунистичката партија на Македонија 1941–1945 г. Документи на Вториот областен комитет на Комунистичката партија на Македонија (март 1943 – јуни 1944 г.). Избор и редакција д-р Владо Ивановски. Ск., 1975; Извори за Ослободителната војна и револуцијата во Македонија 1941–1945 г. Том I, Кн. 5, Документи за Комунистичката партија на Југославија и Комунистичката партија на Македонија 1941–1945 г. Документи на Вториот областен комитет на Комунистичката партија на Македонија (јуни – декември 1944 г.). Избор и редакција д-р Владо Ивановски. Ск., 1975; Извори за Ослободителната војна и револуцијата во Македонија 1941–1945 г. Том I, Кн. 6, Документи за Комунистичката партија на Југославија и Комунистичката партија на Македонија 1941–1945 г. Документи на Петтиот областен комитет на Комунистичката партија на Македонија (септември 1943 – јули 1944 г.). Избор, редакција и коментар д-р. Ск., 1979; Документи за воената организација во Македонија 1941–1945 г. Избор, ред. и објаснувања В. Ивановски и др. Т. 1, Ч. 1. Ск., 2001; **Апостолски, М.** Завршните операции на НОВ за ослободување на Македонија. Ск., 1953; **Апостолски, М.** Ослободителната војна на македонскиот народ (1941–1944). Ск., 1965; **Брезоски, В.** Ослободителната војна во Македонија во 1943 г. на територијата на СР Македонија. Ск., 1971; Ослободителната војна и револуција во Македонија. Симпозиум за развојот и карактеристиките на НОВ и револуција во Македонија. Ск., 1973; **Терзиоски, Р.** Днеационализаторската дејност на бугарските културно-просветни институции во Македонија. Скопска и Битолска окупациона област 1941–1944. Ск., 1974; **Крапо, Д.** Бугарскиот терор и отпор во скопскиот затвор. Ск., 1986; Слободните територии во Македонија 1943 г. Симпозиум, Дебар, 27 – 29 март 1974 г. Уредовачки одбор: акад. М. Апостолски и др., Ск., 1987; **Мамуровски, Т.** Бугарската пропаганда ов југозападна и централна Егејска Македонија 1941–1944 г. Ск., 1989; **Малковски, Г.** Бугарската фашистичка организација Браник во Македонија 1941–1944 г. Ск., 1992; **Малковски, Г.** Профашистичките и колаборационистичките организации и групи во Македонија 1941–1944 г. Ск., 1995; Главниот штаб на НОВ и ПОМ (1941–1945). Ск., 1997; **Тодоровски, Г.** Западна Македонија во времето на окупацијата во 1941–1944 година. Ск., 1998; **Михајлов, М.** Прашањето за обедувањето на Македонците во Втората светска војна 1941–1945 г. Ск., 2000; **Димитријевски, М.** Политиката на Третиот Рајх кон Македонија 1933–1945 година. Ск., 2001; Јгословенско-советските односи во Втората светска војна (1941–1945). Материјали на јгословенските и советските историчари на III пленарно заседание на Комисијата на историчарите на СФРЈ и СССР. Ск., 2000; **Чакарјаневски, Г.** Главниот штаб на НОВ и ПОМ и државноста

на Македонија. Ск., 2001; **Малковски, Г.** Политичките партии, организации и здруженија во Македонија во Втората светска војна 1941–1944 година. Ск., 2002; **Чепреганов, Т.** Британската управа за специјални операции СОЕ во Македонија. Британски воени мисии во Македонија (1942-1945). Ск., 2001; **Велјановски, Н.** Меѓународниот одглас на АСНОМ и македонската државност. АСНОМ, Меѓународун одглас и државност. Ск., 2004; Ослободување на Федерална Македонија. Т. I. Западна Македонија. Избор и редакција д-р Г. Чакарјаневски и др., Ск., 2005; Ослободување на Федерална Македонија. Т. II. Централна Македонија. Избор и редакција д-р Г. Чакарјаневски и др., Ск., 2005; Македонските манифести во XX век. Јубилејно издание по повод 100-годишнината од Илинден. Редактор и автор на предговорот д-р В. Ивановски. Ск., 2005;

³ **Колишевски, Ј.** Аспекти на македонското прашање. Ск., 1980, 277–279.

⁴ Историја на македонскиот народ. Т. 2, ИНИ, Ск., 1969, с. 381.

⁵ **Николов, К.** За македонската нација, Ск., 1948, 38–39.

⁶ Историја на македонскиот народ. Т. IV, Македонија меѓу Балканските и Втората светска војна (1912–1941). Редактор д-р Иван Катарџиев, ИНИ, Ск., 2000, 5–6.

⁷ **Мојсов, Ј.** Погледи во минатото. Блиско и делечно. Ск., 1977, 42–43.

⁸ **Тодоровски, Г.** Македонското прашање и реформите во Македонија. Од дипломатската историја на македонскиот народ. Ск., 1989, 131-132. За војната в плановите на ВМОРО виж: **Михов, М.** Војната между Бугарија и Османската империја в плановите на бугарското националноосвободително движење в Македонија и Одринско (1903–1908) – В: Армија, држава, общество. Юбилејна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на Централния военен архив. Велико Търново, 5 октомври 2001. 141–150.

⁹ Историја на македонскиот народ. Т. 2, ИНИ, Ск., 1969, с. 364.

¹⁰ Историја на македонскиот народ. Т. IV ... с. 54 и сл.

¹¹ Историја на македонскиот народ. Т. 2, ИНИ, Ск., 1969, 367–368; **Стојанов, П.** Односот на Јане Сандански кон Првата балканска војна. – В: Зборник на трудове од научниот собир “Јане Сандански и македонското националноосвободително движење”. Ск., 1976, с. 119.; Романтичниот наивитет в интерпретирањето на Ј. Сандански и днес е поддржан с јасни и прагматични политически цели. През 2005 г. МАНУ организира јубилејната сесия по повод деветдесет години от смъртта на войводата, тържествено открита от председателя на академията в присъствието на министър-председателя Владо Бучковски и първия президент на обявилата независимост Република Македонија Киро Глигоров. От заявените 29 доклада само един се отличава със своята научна обективност, докато всички останали възпроизвеждат утвърдените историографски клишета. Председателят на академията Цв. Грозданов в своето официално слово определя

влизането на отряда на Сандански в Солун “съвместно” с гръцките войски като принос в освобождаването на Македония. В. Стойчев разглежда “военната дейност на Яне Сандански” и прави опит да докаже, че тя била насочена неизменно към освобождението и запазване на целостта и независимостта на Македония. Единственото изключение е З. Тодоровски, който в своя доклад разглежда идейното наследство на Сандански и прави обективна оценка за неговото място в българското революционно движение. Виж: “Яне Сандански и македонското ослободително дело. По повод 90 години од убиството. МАНУ. Ск., 2005. (Под печат. Изложеното е от личните бележки на автора.)

¹² Историја на македонскиот народ. Т. IV ... 23-47.

¹³ **Стойчев, В.** Военна историја на Македонија. Ск., 2000, с. 560, 584.

¹⁴ Революционерните борби во Тиквешијата — спомени и материјали. Кн. 1 и 2, Ск., 2001.

¹⁵ Историја на македонскиот народ. Т. 2, ИНИ, Ск., 1969, 376–377.

¹⁶ **Миноски, М.** Ставот на европските сили спрема Букурешкиот договор на Балканските држави од 1913 г. – В: Европа и македонското прашање. Материјали од научниот симпозиум Делчево 29, 30 септември и 1 октомври 1994 г. Делчево, 1995, 200–204.

¹⁷ ДАРМ, Ф. 427, оп. 154, а. е. 10, л. 490–492. Съвешчание на ЦК на СКМ по проблемите на македонските малцинства в съседните държави и идейно-политическата активност на СКМ. Стенографски бележки. 18 януари 1967 г. Бъдещият академик и настоящ член на висшето партийно ръководство Ив. Катаржиев определя, че подобни съвешчания са най-добрият начин за проверка на “усвоената политика” на партията и способстват за организация на “собствените действия”. Според него основен принцип в “политическата активност” партията и дирижираната историография е не признаването на Букурешкия и Парижкия мирен договор. “Те са правени без нас и против нашата воля” и това не може да се позволи от историята и заветите на Гоце Делчев и Дамян Груев – заявява пред най-висшия партиен орган роденият в България скопски историк.

¹⁸ Историја на македонскиот народ. Т. 2, ИНИ, Ск., 1969, 401–416.

¹⁹ Историја на македонскиот народ. Т. 2, ИНИ, Ск., 1969, с. 387.

²⁰ **Стойчев, В.** Димитар Галев “Тодор Александров – од автономија до самостојна држава. Ск., 1995, 198 с. – ГИНИ, Ск., 1996, № 2, 224–238; **Пандевски, М.** “Чедо” на распадот на класическата ВМРО. Тодор Александров во фокусот на “новата” митоманија – Македонија, Ск., Бр. 524, XII, 1996, 34–36. Основен представител на линијата за историческа реабилитација на Т. Александров е бившият директор на Архива на Македония З. Тодоровски. Виж: **Тодоровски, З.** Активноста на врховистичките чети на Тодор Александров во Брегалничкиот

округ (1918–1924) – В: Штип и Штипско во Народноослободителната војна 1941–1945. Кн. 1, Ск., Матица македонска, 2000–2001. с. 269–300. Тодор Александров. Се за Македонија. Документи 1919–1924. , Избор, предговор и редакција Проф. д-р Зоран Тодоровски. Ск., 2005.

²¹ **Стојчев, В.** Димитар Галев “Тодор Александров ... с. 230.

²² Терминът окупация е използван в настоящия текст в своя правен смисъл и не съдържа морална характеристика. България завзема и налага своя военна и административна власт по време на Първата световна война на части от територията на Сърбия, а по време на Втората световна война – на Югославия. Формулата “окупация на Македония”, която има географска определеност, в македонската историография се интерпретира като завладяване на територия, суверенно принадлежаща на македонския народ.

²³ Историја на македонскиот народ. Т. 2, ИНИ, Ск., 1969, 401–416; Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, 208–209.

²⁴ **Картов, В.** Борбата на македонскиот народ за национално самоопределување (1912–1941). Ск., 1987, 151–214.

²⁵ **Картов, В.** Борбата на македонскиот народ ... с. 180 и сл.; **Тодоровски, Г.** Големите европски ... 31–37; **Катарџиев, Ив.** По врвиците на македонската историја. Ск., 1986, 46–199.

²⁶ Историја на македонскиот народ. Т. IV, Македонија меѓу Балканските и Втората светска војна (1912–1941). Редактор д-р Иван Катарџиев, ИНИ, Ск., 2000, 549–550.

²⁷ Историја на македонскиот народ. Т. IV ... 550–552.

²⁸ **Ивановски, В.** Македонската историографија за Нрадоноослободителната војна во Македонија 1941–1944 г. – В: Македонската историска наука. Достигнувања и проблеми. Прилози од научниот собир одржан во Скопије на 17 и 19 ноември 1998 г. Ск., 2001, 233–240. Тук са посочени и основните библиографски издания, сборници од документи и монографични трудове. Авторът обобщава тематичната определеност на историческата литература, в която доминира “воениот аспект, на следващо място политическиот, народната власт, културно-просветната активност, окупацијата и окупаторската система и всичко тоа, коешто го носи със себе си: терор, грабежи, палежи, затворите, интернирањата, убијствата, съдебните процеси и др.”

²⁹ **Поповска-Неткова, Б.** Карактеристиките на бугарското антисемитско законодавство во Македонија пот Бугарска окупација — В: Зборник во чест на Александар Христов. Ск., 1996, с. 220. Авторката цитира публикуваната в Белград през 1981 г. книга на Л. Колишевски “Аспекти на македонскиот въпрос”.

³⁰ **Колишевски, Л.** Единството на работничкото и националноослободително движење во историскиот развој на македонскиот народ. — В: Аспекти на македонското прашање. Ск., 1980. 44–49.

³¹ Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, 277–470. Подобно е положението и в разширеното шесттомно издание, където е отделен един отделен том с 559 страници. Виж: Историја на македонскиот народ. Т. V, Македонија во Втората светска војна. Народноослободителната антифашистичка војна во Македонија (1941–1945). Редактор д-р Новица Велјановски, ИНИ, Ск., 2003. 559 с.

³² Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, 309–311.

³³ Проблемът за “професионалната закостенялост” на историка при феноменалната симбиоза между наука и власт в Югославска Македонија е засегнат от Ш. Тръобст. Виж: **Тръобст, Ш.** “Метаразказите” и политическите интерференции в историческата наука на Република Македонија преди и след 1991 г. – ИБ, 2002, N 1–2, с. 24. М. Апостолски е прекрасен пример за доброволното провеждане на партийната политика дори с цената на морален компромис. Спасенијат от италиански плен през 1941 г. майор от югославската кралска армија е написал стотици страници в десетки издания за тежките последици от българската окупација на Вардарска Македонија, без да спомене никъде, че благодарение на това България се застъпва за ослободението на десетки хиляди военнопленници от Македонија от немските и италианските лагери в Гърција, Албанија, Сърбија, Румънија и Италија. – Виж: **Минчев, Д.** Българските акционни комитети в Македонија – 1941 г. С., 1995, 69–71. Днес официалната историографија пропуса објаснението за неговото спасявање от плен и почти сигурна смърт. – Виж: **Вескови -Вангели, В.** Михаило Апостолски – живот и дело. – В: Главниот штаб на НОВ и ПОМ 1941–1945. Ск., 1997, с. 13. В годините след распаѓа на Југославија образът на Апостолски е канонизиран како гениален пълководец и неговото име носи учредената Военна академија в Скопие.

³⁴ Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, с. 136.

³⁵ **Апостолски, М., А. Христов, Р. Теризиоски.** Положбата на окупирана Македонија во Втората светска војна (1941–1944 г.) – ГИНИ, Ск., 1963, № 1, 5–46; Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, с. 138; Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, 309–311; **Зографски, Д.** Европа и македонското прашање. – В: Европа и македонското прашање. Материјали од научниот симпозиум Делчево 29, 30 септември и 1 октомври 1994 г. Делчево, 1995, 20–21; **Ивоновски, В.** Македонија во борбата против фашизмот – И, Ск., 1995/1996, № 1, 9–18. Поразјаваша е точноста, с която се повтарят формулировките, имащи карактер на заклинание. При откривањето на представителната меѓународна конференција “Европа и македонскиот въпрос” през 1994 г. акад. Д. Зографски дословно повтаря – “Подјалбата и фашистката окупација донесоха на Македонија непоносим јарем, безогледно национално угнетявање и стопанско ограбване.

Третата по ред подялба и разкъсването на Македония беше насилнически диктат от германо-италианските фашистки окупатори и техните трабанти, диаметрално противоположни на интересите на Македония и на по-предишните опити и стремежи за позитивно решаване на македонския въпрос”. В текста не е направена препратка и независимо дали става въпрос за цитат, е очевидна устойчивостта на последователно поддържаната формула.

³⁶ **Ивановски, В.** Македонија во борбата против фашизмот – И, Ск., 1995/1996, № 1 – 4, с.10.

³⁷ Историја на македонскиот народ. Т. V ... 56–60, 67–70. Автори на текста са Ванче Стойчев, Георги Чепреганов и Новица Веляновски.

³⁸ **Апостолски, М., А. Христов, Р. Теризиоски.** Положбата на окупирана Македонија ... 19–22; Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, с. 280 и сл.; Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, с. 310; Историја на македонскиот народ. Т. V ... 67–70.

³⁹ **Теризиоски, Р.** Денационализаторската дејност на бугарските културно-просветни институции во Македонија. Ск., 1974; **Мамуровски, Т.** Бугарската пропаганда во Југозападна и Централна Егејска Македонија (1941–1944). Ск., 1989, 7–26; **Малковски, Г.** Профашистички и колоборационистички организации и групи во Македонија 1941–1944 година. Ск., 1995, 14–23; **Малковски, Г.** Политичките партии и организации во Македонија во Втората светска војна 1941–1944 г. Ск., 2002, 63–81.

⁴⁰ Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, с. 315.

⁴¹ **Апостолски, М., А. Христов, Р. Теризиоски.** Положбата на окупирана Македонија ... 24–28; Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, 289–290; Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, с. 312; **Стојчев, В.** Бугарскиот полициски апарат во Македонија – Год. на факултетот за безбедност, Ск., 2001, № 1, 165–172. В повечето случаи преобладаващо е фактографското описание на българската администрация и полициски апарат. Изтъква се големиот број и широката мрежа от институции, създадени във всички краища на Македонија.

⁴² **Теризиоски, Р.** Неколк, извештаи на бугарските окупаторски власти за приликите во Битолско-прилепскиот регион 1941–1943 – ГИНИ, Ск., 1979, № 23, 172–202; **Кучуловска, Г.** Третманот на македонската националоослободителна борба од бугарската окупаторска власт – В: Македонската историска наука. Достигнувања и проблеми. Прилози од научниот собир одржан во Скопие на 17 и 19 ноември 1998 г. Ск., 2001, 357–362. Съчинението има за цел да докаже автентичноста на дадените пред комунистическият съд в Скопие през 1948 г. показания на бившият областен полициски началник Асен Богданов, че бил изненадан при своето назначение от липсата на българско съзнание в Македонија. Пред трибунала депортираниот от София бивш полицај заявјува, че то било

само сред част от богатите, докато “всички други бяха със съзнанието за своя националност, за своето потекло, че са македонци”.

⁴³ **Апостолски, М., А. Христов, Р. Терзиоски.** Положбата на окупирана Македонија ...29–36; Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, 290–294; Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, 315–318; Историја на македонскиот народ. Т. V ... с. 61 и сл.

⁴⁴ Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, с. 316.

⁴⁵ **Терзиоски, Р.** Днеационализаторската дејност на бугарските културно-просветни институции во Македонија. Скопска и Битолска окупациона област 1941–1944. Ск., 1974; **Мамуровски, Т.** Бугарската пропаганда ов југозападна и централна Егејска Македонија 1941–1944 г. Ск., 1989; **Малковски, Г.** Бугарската фашистичка организација Браник во Македонија 1941–1944 г. Ск., 1992; **Малковски, Г.** Профашистичките и колаборационистичките организации и групи во Македонија 1941–1944 г. Ск., 1995; **Малковски, Г.** Политичките партии, организации и здруженија во Македонија во Втората светска војна 1941–1944 година. Ск., 2002; **Тодоровски, Г.** Западна Македонија во времето на окупацијата во 1941–1944 година. Ск., 1998.

⁴⁶ **Малковски, Г.** Политичките партии ... 265–266. Създадената представа за ограниченија, пропаганден и “антимакедонски” характер на българските организации по време на войната е напълно несъстоятелна. Така например огромната част от ветераните на ВМОРО активно учествуваат в обществените и политическиот живот. В архива на ЦК на СКМ, съхраняван в ДАРМ в Скопие, са запазени документи за участници в револуционното движение срещу Османската империя, които са лишени от комунистическиот режим след 1945 г. от привилегиите на ветерани поради участието им в българското управление и организации през войната. Сред тях е и Божин Георгиев Лазаров, за който се свидетелства, че е учествал в подготовката на Солунските атентати през 1903 г. Виж: Държавен архив на Република Македонија (ДАРМ), Ф. 427, оп 7, а. е. 84, л. 215–241. Материали за отпускане на Илинденски пенсии съгласно Закона за Илинденските пенсии. 21 ноември 1946 г. – 4 јануари 1947 г. Преследванията срещу участниците в българските организации са повсеместни и при нај-малкиот случај срещу тях се прилагат репресивни мерки. През август 1945 г. в битолската гимназија шест ученички са обвинени от активисти на НОМС за членството им в “Бранк” и това довежда до намесата на Министерството на просветата, поредица наказания и изключувања. Виж: ДАРМ, Ф. 170, оп. 2, а. е. 55, л. 184–187. Протокол от комисија за разследвање на инцидентот в Битолската народна гимназија “Гоце Делчев”. 27 август 1945 г. Битоля. В македонската историографија првиот, којто се занимава с репресиите след 1944 г., е Стојан Ристески. Виж: **Ристески, С.** Судени за Македонија : (1945–1985) Охрид: Macedonia Prima, 1995;

Ристески, С. Судени за Македонија (1945–1985). Кн. 2. Охрид, Macedonia Prima, 1996.

⁴⁷ **Апостолски, М., А. Христов, Р. Терзиоски.** Положбата на окупирана Македонија ...41–43.

⁴⁸ **Ачковска, В.** Некои карактеристики на бугарското оземјуване во Македонија – ГИНИ, № 1–2, 1997, 81–88.

⁴⁹ **Киселиновски, С.** Етничките промени во Македонија (1913–1995). Ск., 2000, 49–55. Според автора приблизително 100 000 сърби са заселени под различни форми в годините след Първата световна война, което представлява 10 % от населението на областта.

⁵⁰ **Терзиоски, Р.** За дискриминаторската политика на бугарският окупатор врз народностите во Македонија (1941–1944) и отпорот на Комунистичката партија на Македонија против неа. – И, Ск., 1973, № 2, 31–52; **Матковски, А.** Историја на Евреите во Македонија. Ск., 1983; **Колопомос, Ж., В. Вескови - Вангели.** Евреите во Македонија во Втората светска война 1941–1945 г. МАНУ, Ск., 1986, Кн. 1, Кн., 2. Изданието е двутомен документален сборник, в който са поместени над 700 документа за “антимакедонското законодателство на Германия и България”, материали от централната консистория на евреите в България и от еврейските общини в Македония; **Асса, А.** Македонија и Еврејскиот народ. Ск., 1992; **Димовски-Цолев, Г.** Битолските евреи. Битола, 1993; **Поповска-Неткова, Б.** Карактеристиките на бугарското антисимитско законодавство во Македонија пот Бугарска окупација – В: Зборник во чест на Александар Христов. Ск., 1996, 217–218;

⁵¹ Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, 290–294; Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, 314–315; Историја на македонскиот народ. Т. V ... 67–70.

⁵² **Киселиновски, С.** Етничките промени ...81–82. Авторът разглежда “македонският фактор” в две “национално-политически тенденции: *македонско движение и македонско национално движение*”. Първото се представлява от ВМРО и поддържа “историческата традиция за формирането на една държава и нация между Македония и България”. “Затова за привържениците на македонското движение анексираните територии (Западна Тракия и части от Егейска Македония) бяха етно-исторически и оправдани и легитимни и всестранно подпомагаха колкото може по-бързо и по-безболезнено да се интегрират в българското царство”. Македонското национално движение е разделено на максималисти и минималисти. Максималистите искат обединение на разпокъсана Македония в национална държава, а минималистите решаване на македонския въпрос в рамките на балканското статукво.

⁵³ **Киселиновски, С.** Етничките промени ...с. 83–86. Курсивът в текста е на С. Киселиновски. Изселването на 70 000 сръбски колонисти от българската

администрация е определено от автора като “силен удар на сръбската политика на демакедонизация”.

⁵⁴ **Църношанов, К.** Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. С., 1992, с. 206 и сл.; **Ангелов, В.** Македонската кървава коледа. С., 2003, 261–263.

⁵⁵ Македонија, Ск., 1996, № 522, с. 41. Петдесет години по-късно изданието на Матицата на изселниците от Македония, държавен орган за пропаганда сред общностите в чужбина, представя събитията, търсейки приемственост между делото на легендарния войвода и “деня на въстанието на македонския народ”.

⁵⁶ ДАРМ, Ф. 427, оп. 37, а. е. 25 - 29, л. 276–306. **Колипевски, Ј.** 11 Октомври 1941 е преломен момент в историјата на македонскиот народ. – В: Аспекти на македонското прашање. Ск., 1980, 159 и сл. “Началото” на “народното въстание” е обявено за исторически преломен момент в историјата от самия партиен вожд и председател на републиката. Пропагандата широко тиражира чрез различни средства твърденията за епохалното събитие в Прилеп, променило историјата на македонският народ.

⁵⁷ Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, 277–463; Историја на македонскиот народ. Ск., 1988, 309–370; Историја на македонскиот народ. Т. V ... с. 80 и сл.

⁵⁸ **Вескови -Вангели, В.** Михаило Апостолски ... с. 15. По време на войната М. Апостолски е само бивш майор от кралската југославска армија.

⁵⁹ **Ристевски, Б.** Македонија и македонската нација. Ск., 1995, с. 375 и сл.

⁶⁰ **Шеј,** . Македонија и Грција. Битката за дефинирање нова балканска нација. Ск., 2002, с. 182.

⁶¹ Виж цялото изложение в официјалниот сайт на Министерскиот совет на Република Македонија: <http://www.vlada.mk./Govori/Avgust2005/govor2-8-2003.htm>

⁶² **Палешутски, К.** Југославката комунистическа партија и македонскиот въпрос 1919–1945 г. С., 1985, с. 300 и сл.

⁶³ **Брезоски, В.** “КПМ 1941–1944 г.” ИНИ, Ск., 2003, с. 5. Текстът е част от политическа поръчка за написване на историја на КПМ през 1978 г. В текста са введени бележките от ръкописа и е направена подготовката за печат от редакција, составена по решение на Съвета на ИНИ. В неа учествуваат трима сътрудници на института начело с директора Тодор Чепреганов. Според предговора, направен от редакцијата, текстът се издава поради липсата на обобшчаващо изследвање во македонската историографија и со малки изключения, во частта, засягаща дејноста на Методи Шаторов, има карактер на “най-цялостен” преглед на дејноста на КПМ през разглежданиот период.

⁶⁴ **Малковски, Г.** Политичките партии ... 23–43; Македонски исторически речник. ИНИ, Ск., 2000, 512–513; **Киселиновски, Ст.** Македонски дејци (XX

век). Ск., 2002, 245–247; Историја на македонскиот народ. Т. V, Македонија во Втората светска војна. Народноослободителната антифашистичка војна во Македонија (1941–1945). Редактор д-р Новица Велјановски, ИНИ, Ск., 2003, с. 85–86. Съпротивата срещу окупацијата е представена како национално-ослободителна и обединителна и в този смисъл са разгледани действията на М. Шаторов. Така на покраинската конференција през септември 1940 г. в Скопие “ръководството на македонското националноослободително движение поставило основи на програмата за национално ослободение и обединение на Македонија и за създаването на самостојна независима држава”.

⁶⁵ В своя доклад Вера Вескович-Вангели разгледа алтернативите за “оцеляване” пред македонскиот народ след “третата” подялба на Македонија през 1941 г. и наложената българска окупация. Като се отхвърля “българският” вариант, който означаваше загуба на идентичност, и искането на И. Михайлов за “автономна” Македонија като “пробългарски”, се изтъква, че само ЮКП осигурявала запазване на единството на македонскиот народ, следвайки традициите на Илинден. В борбата на югославските комунисти националниот елемент надвишавал социалниот. Виж: “Методи Шаторов – Шарло и неговото време (1897–1944)” Научен собир Скопје, 23 и 24 ноември 2005. (лични бележки на автора)

⁶⁶ **Ивановски-Тиквар, П.** Сменувањето и исклучувањето на Методија Шаторов – Шарло од раководството на Покраинскиот комитет на Комунистичката партија во Македонија (1941 г.) – В: “Методи Шаторов – Шарло и неговото време (1897–1944)” Научен собир Скопје, 23 и 24 ноември 2005. (лични бележки на автора)

⁶⁷ **Ристовски, Б.** Македонија и Македонската нација, Ск., 1995, с. 6.

⁶⁸ Историја на македонскиот народ. Т. 3, ИНИ, Ск., 1969, с. 439 и сл. Историографски преглед на учестието на българската армија во разгрома на немските војски во Југославија виж: **Елдџров, Св.** Оптимистична теорија за Македонија. – МПр., XXVIII, 2005, N 1, с. 5–18. Анализ на негативното отношение на современиот македонско общество към ролята на българската армија през окт.–ноем. 1944.